

OBLICI KNJIŽNE BAŠTINE I NJIHOVO PREZENTIRANJE NA IZLOŽBAMA

HELENA STUBLIĆ,

Odsjek za informacijske znanosti,
Katedra za muzeologiju
Filozofski fakultet, Zagreb
hstublic@ffzg.hr

ŽARKA VUJIĆ

Odsjek za informacijske znanosti,
Katedra za muzeologiju
Filozofski fakultet, Zagreb
zvujic@ffzg.hr

UVOD

U trenutku kad je počelo promišljanje i priprema ovog izlaganja za skup *Knjiga u muzeju*, teklo je i istraživanje o pioniru muzealne znanosti u Hrvatskoj Izidoru Kršnjavom, a još su nam u sjećanju bili podaci i spoznaje o njegovu nasljedniku Ljubi Babiću. Usto, jedna od autorica ima višegodišnje iskustvo oblikovanja sadržaja i izvođenja nastave u sklopu kolegija *Izložbe u knjižnici* na Studiju knjižničarstva uz rad u Zagrebu. Pridodamo li tome prirodno zanimanje muzeologa za sve vrste baštine, stvorilo se okruženje unutar kojega je u konačnici nastao ovaj prilog.

Naglasili smo već, tom je okruženju na svoj način pripadao Izidor Kršnjavi, čiju ćemo 85. obljetnicu smrti ove godine proslaviti u interdisciplinarnom zajedništvu. Koncept muzeja za umjet-

nost i obrt, koji je do kraja života promovirao u Hrvatskoj i koji je bio zaštitnim znakom njegova muzealnog djelovanja, temeljio se, među ostalim, i na razvijanju jakoga knjižnog strukovnog fonda. Sam je Kršnjavi u mladosti prošao osnovnu obuku uvezivanja knjiga, a u prvomu ozbiljnijem postavu Muzeja za umjetnost i obrt – u stanu u kući u Praškoj ulici u Zagrebu, s pohvalom se isticala *sbirka korica od knjigah od XVI. do XVIII stoljeća*¹. Što se, pak, Ljube Babića tiče, knjiga ili, bolje rečeno, knjige i knjižnice u njegovu su životu imale posebno mjesto. Za knjige iz svoje knjižnice dizajnirao je i davao izraditi posebne uveze, pa i kod majstora kakav je, primjerice, bila Anka Martinić. Ljubo Babić bio je naš poznati i priznati dizajner naslovnica knjiga i knjižni ilustrator. Napokon, svoje prve međunarodne dizajnerske korake u postavljanju izložaba započeo je 1927. u Leipzigu radeći postav jugoslavenskog odjeljka upravo na Izložbi knjižne umjetnosti. Jednako tako, i u ovoj prigodi moramo naglasiti kako je knjižnica kao zbirka odabranih knjiga zarana ušla u svijet izložaba u Hrvatskoj upravo zahvaljujući Ljubi Babiću. Naime, već je 1925., pri rješavanju postava glavnog dijela Kulturno-historijske izložbe grada Zagreba u Umjetničkom paviljonu, uveo element knjižnice s tematskom građom (tada je bila riječ o literaturi za povijest Zagreba), koju je funkcionalno smjestio u pripremni prostor za posjetitelje, odnosno u predvorje Paviljona. Sve do danas među našim kulturnim i, uže, muzejskim po-

¹ Riječ je o drugom postavu, otvorenome 9. srpnja 1882. g. Lijepo je opisan u prilogu Otvorenje muzeja za umjetnost i obrt. *Narodne novine*, br. 154, 1882., str. 3.

slenicima nismo pronašli znatniju povezanost s temom knjižne baštine.

Ta činjenica kao da je znakovito odredila i naše promišljanje o rasponu oblika knjižne baštine, koji smo prije svega uspostavili na načelu kretanja od šireg fenomena prema užemu i najužemu.

KNJIŽNE CJELINE

Početna, ujedno i najšira točka tog raspona pripada knjižnicama kao knjižnim cjelinama koje u fizičkom smislu obuhvaćaju nizove knjiga objedinjenih prema kriterijima i odlukama njihovih stvaratelja. Muzealnost takvih cjelina iznimno je bogata. One svjedoče o interesima, obrazovanju, pa i životnim stajalištima stvaratelja, o njihovu društvenome i političkom okruženju (posebice o vezama), o stanju nakladništva u pojedinome vremenskom razdoblju, o razini opreme knjiga, o brizi za knjige kao baštinu i sl. Toga smo postali svjesni istražujući oblike skupljanja Nikole Zrinskoga u Čakovečkom gradu, pri čemu nam je kao glavni izvor podataka i elemenata za interpretaciju poslužio preživjeli dio Knjižnice Zrinskih koji se danas čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.² Tom se vremenskom trenutku blizu, stjecajem okolnosti, našao i mađarski projekt istraživanja njihovih starih povijesnih knjižnica, kojemu je pripadala i monografija o Knjižnici Zrinskih, ali i izložba s naslovom *Plava krv, crna tinta: knjižnice velikaških obitelji od 1500. do 1700.*, koju smo i mi imali priliku vidjeti 2006. u predvorju spomenute knjižnice.

² Više o tome vidjeti u prilogima Ž. Vujić objavljenima u knjigama *Zrinski i Europa*, 1 i 2. Zagreb: Društvo mađarskih znanstvenika u Hrvatskoj, 2000. i 2003.

Dakako da je očuvanje i prezentiranje knjižnica kao baštinskih cjelina najidealnije ako se može ostvariti u originalnim uvjetima, koji onda podrazumijevaju i zaštićeni knjižnični namještaj – ormare, stolove za čitanje, pomične ljestve za dohvaćanje knjiga, što znači odgovarajuću prostornu organizaciju i uređenje. Dakle, prezentiranje *in situ*, u najvećoj mogućoj cjelovitosti, i dalje je muzeološki najviši doseg prezentiranja. Primjerice, Muzej grada Trogira s izuzetnim ponosom u sklopu stalnog postava pokazuje prelijepi dvosobni sklop knjižnice obitelji Garagnin-Fanfogna, jer to i jest najreprezentativniji dio istoimenoga baštinskog sklopa u kojemu je Muzej smješten. Ta je knjižnica preživjela smjene generacija i izmjene društvenih okolnosti te postupni pad moći članova obitelji i devastaciju, posebice nakon 1943. Tijekom vremena, posebno zahvaljujući brojnim istraživanjima i objavi tih rezultata, dobila je značenje višeslojnog svjedočanstva te se danas posjetiteljima pokazuje u svojoj prostornoj i materijalnoj ljepoti. No sve je to zapravo pasivno svjedočenje jer je uzimanje, pregledavanje i čitanje pojedinih primjeraka ograničeno na uski dio posjetitelja koji može dokazati svoje istraživačke pobude, a i onda se ono, koliko nam je poznato, ne ostvaruje u autentičnom prostoru. U korist takvog ponašanja, potpuno razumljivo, preteže funkcija zaštite, koja i inače, uzimajući u obzir sve oblike knjižne baštine, djeluje ograničavajuće s obzirom na uporabu originala, zahtijevajući neprestano transponiranje knjižnih primjeraka ili njihovih dijelova u neki drugi medij. Danas je to, prije svega, digitalni medij u svojim različitim pojavnostima, koji je moguće ponuditi u samome autentičnom

baštinskom prostoru, kao i u virtualnome. U sličnoj je situaciji i osobna knjižnica Miroslava Krležę, u sastavu Memorije Miroslava i Bele Krležę na Gvozdu, gdje je znatan dio autorova knjižničnog fonda, premda ne toliko star, ali jednako bogat pridruženim značenjima, prošao restauraciju nakon oštećenja od vode i teško se bez posredovanja može očekivati interaktivna uporaba tijekom posjeta Memoriji. Tom obliku knjižne baštine bez premca pripada i knjižnica Muzeja za umjetnost i obrt. I ona je očuvana upravo na onome mjestu gdje je i planirana, dakle uz muzej i školu, i još je k tome funkcionalno oblikovana te nosi Bolleov dizajnerski potpis kao jedan od malobrojnih sačuvanih primjera tzv. *Gesamtkunstwerk* u metropoli. Dakako, svemu tome valja pridružiti i od početka brižno nabavljane knjižne naslove, koje je zapravo moguće dobiti na uvid pri svakodnevnome knjižničnom poslovanju te specijalizirane knjižnice. I dok smo bez dodatnog provjeravanja kritički govorili kako bi matični muzej taj sjajni baštinski fundus

pod svojim krovom mogao učiniti još vidljivijim posjetiteljima (naravno, pritom bi se, poput kontrapunkta, uključila i opreka zaštite kao drugi dio binarnoga pojmovnog para na kojemu se temelji djelovanje ustanove muzeja), saznali smo da je u pripremi vodič po knjižnici MUO, i to nas je razveselilo. (sl. 1.)

Na ovom smo se mjestu prisjetili i velikog značenja što ga knjižnice imaju za privatne kolekcionare – poznavatelje njihove vrijednosti. Naime, ta vrsta kolekcionara paralelno sa svojim zbirka odabrane trodimenzionalne građe stvara i knjižne fondove koji su u neposrednoj vezi s prvima. Vidljivo je to i na primjeru knjižnice Strossmayerove galerije starih majstora HAZU, posebice knjižnice Muzeja W. i A. Topić Mimara, koja u svojoj osnovi zrcali potrebe i proces istraživanja pojedinih predmeta Muzeja. Ono je započelo na samom početku stvaranja te bogate privatne, a kasnije institucionalizirane zbirke. Autori koji u budućnosti budu rješavali pitanje izlaganja takvih zbirki morat će to uzeti u obzir te im i

kreativno i aktivno, primjere u obliku studijske zbirke, pridružiti i knjižnice.

Knjižnice kao knjižne zbirke prenesene u novo institucionalno okruženje drugi su oblik knjižne baštine koju srećemo i kao takve velik su izazov za sve ustanove, pa i za muzeje. Prije svega, izazov su zbog svoje fizičke veličine. Smještamo li ih u prostor stalnog postava ili u čuvaonicu, stručne su odluke glede toga dodatno opterećene. Hrvatski školski muzej u Zagre-

Slika 1. H. Bolle, Knjižnica Muzeja za umjetnost i obrt, snimljena 2005. kad je bila dio izložbe *Skriveno blago*

bu čuva i izlaže ostavštinu poznatoga dječjeg književnika Mate Lovraka, koju, među ostalim, čini i osobna, no ipak ne i prevelika biblioteka. Nešto je knjiga i u Prirodoslovnom odjelu Gradskog muzeja Varaždin, koje su komplementarni dio baštine njegova osnivača Franje Košćeca itd. No što da učini Muzej Slavonije u Osijeku koji, među ostalim bogatstvom, posjeduje i integralnu knjižnicu velikaških obitelji Normann-Prandau iz Valpova s više od 5 000 jedinica građe? Taj najstariji muzej na istoku Hrvatske tek očekuje izrada novoga stalnog postava. Budimo iskreni, njegova bi se koncepcija u dijelu koji se odnosi na prezentiranje povijesnih događaja nakon oslobođenja Slavonije od Turaka 1699. zapravo i mogla pokušati ispričati koristeći se tom knjižnicom i njezinim stvarateljima. No ni tada ne bi mogla biti izložena cijela zbirka. Dakle, jedino je rješenje za njezino predstavljanje publici prezentacija u virtualnome mrežnom okruženju, utemeljena na atraktivnome vizualnome materijalu – rekonstrukciji stvarnog prostora knjižnice i knjižnih polica³, prezentiranju pojedinih primjeraka, i to u rasponu od naglašavanja uveza, naslovnog lista ili grafičkih priloga i ex librisa pa do omogućivanja pregledavanja sadržaja itd. Sve bi to trebalo dopuniti online dostupnim katalogom. Bio bi to, nema sumnje, zadatak vrijedan cijeloga radnog vijeka jednoga muzejskog profesionalca. A oni u tome muzeju, kao uostalom i u svim

ostalima, moraju obaviti i stotinu drugih poslova i stoga zaboravimo na idealno, a veselimo se već i prvoj sigurnoj razini pristupanja tom prevrijednom fondu, i to u obliku istraživanja i publiciranja u štivu doktorske disertacije.

ELEMENTI POJEDINAČNOGA KNJIŽNOG PRIMJERKA

U usporedbi s knjižnim cjelinama/zbičkama pojedinačni se knjižni primjerci čine manje zahtjevnom građom za muzealiziranje, odnosno za prezentiranje. No tako se može činiti samo onima koji ne poznaju sve slojeve vrijednosti knjige. Oni drugi će znati kako se pri muzealiziranju takve građe zahtjevi i dvojbe zapravo samo množe.

Za potrebe ovog priloga elemente pojedinačnoga knjižnog primjerka podijelili smo u tri skupine – na one koji se odnose na materijalne datosti, one koji se odnose na sadržaj te, napokon, na one koji su rezultat djelovanja izvanknjižnog okruženja. Prvoj skupini pripadaju sami zaštitni oblici čuvanja knjižnog sadržaja, poput voskom zalivene glinene posude, kožnatoga i okovanog omota, ali i ostali materijalni nositelji medija knjige kao što su kamen, pergament, papir, koža, elektronički i digitalni nosači itd. Materijalnoj datosti pripada i mjerljivi format i opseg knjige te, naposljetku, i uvez, koji može poprimiti doista čudesno lijepe oblike.

Negdje između, ili poput mosta koji spaja materijalnu i sadržajnu datost, vidimo tisk i materijalna svjedočanstva njegove realizacije, koje možemo pratiti od Gutenbergova vremena. No tu prebogatu obrtničku i kulturno-povijesnu nišu ne

³ Inspirativni primjer za takvo što možemo pronaći u mađarskom projektu *Bibliotheca Eruditionis*, unutar kojega je napravljena i virtualna rekonstrukcija Knjižnice Nikole i Adama Zrinskog u Čakovcu. Vidjeti više: <http://www.eruditio.hu/zrinyi3d/projekt/index.html>, 17. siječnja 2012.

usuđujemo se ni pokušati otvoriti zbog ograničenog prostora ovog priloga.

Sadržaj, pak, bez imalo razmišljanja, obuhvaća tekst i s njim spojene vizualne dijelove – ilustracije (mogu biti i minijature), iluminacije i različite druge ilustrativne priloge i ilustrativna rješenja pojedinih dijelova knjige. Povjesničar umjetnosti i predani muzealac Artur Schneider svojedobno je podučio grafičku struku tim dijelovima i zahvaljujući njemu, u uporabu su ušli pojmovi poput naslova, unutrašnjeg naslova, prednaslova, nadglavka, zaključka i signeta⁴. Dakako, danas, u vremenu računalne izrade pripreme knjige, na jedan dio njih potpuno smo zaboravili.

Elementima nastalima zahvaljujući vanjskome (izvanknjižnom) djelovanju pripadaju različiti dodaci na knjizi i u njoj, koji su nastali zahvaljujući protoku vremena te imateljima i korisnicima kojima je knjiga prolazila kroz ruke. Pri tome mislimo na različite oblike oznaka, bilo da je riječ o signaturama ili o inventarnim brojevima. Nerijetko se događa da naiđemo na više takvih oznaka i identifikacijskih brojeva i njihovim odgonetavanjem možemo rekonstruirati zanimljiv život i put knjige. Toj grupi pripadaju i ex librisi kao posebne, katkad i umjetnički oblikovane oznake vlasništva. Njihovo otkrivanje, odgonetavanje i istraživanje pravo je kontekstualno i kulturno istraživanje.⁵ (sl. 2.)

Slika 2. Ex-libris Adama Zrinskog, 17. st., prekrasnan primjer kasne uporabe renesansne teme *Arte et marte*, čuva se u HDA-u

Prezentacija pojedinačnih primjeraka može se pojednostavnjeno svesti na promišljeno usmjeravanje pozornosti gledatelja na neki od nabrojanih elemenata. Izlažemo li cijelu knjigu zbog njezine vanjštine, valja je uvijek postaviti na stalak nagnutu prema čitatelju. Ne moraju to biti specijalni stalci za izlaganje starih knjiga koji će očuvati njihove hrptove itd. Moguće se koristiti bilo kakvim drugim pomagalom, pa i napraviti stalke u ustanovi. No nagnutost knjige i sugeriranje njezina pokretanja pri aktivnosti čitanja moralo bi postati osnovnim pravilom izlaganja. Kako bi publici osvijestio pojam

⁴ Vidjeti više u: Schneider, A. Hrvatska knjižna umjetnost. *Grafička revija*, vol. I., 1928., str. 3-8.

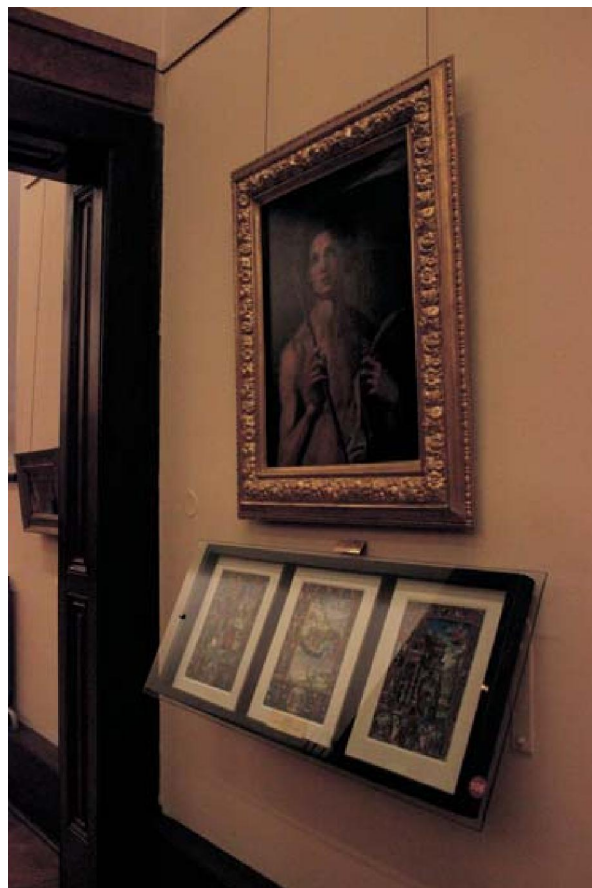
⁵ Valja istaknuti kako se u rukopisnim knjigama situacija mijenja i kako je teško govoriti o izvanknjižnoj prirodi oznaka naručitelja i vlasnika, poput heraldičkih znakova, izreka i sl.

kožnatog uveza ili posebno urešenog ovitka (npr. Kerdićeve reljefne korice), Ljubo Babić je knjige na izložbi u Leipzigu 1927. postavio u okomiti položaj. Jednako tako, uvijek ih je izlagao u grupama. No činjenica je da se gomilanjem primjeraka na zadanom prostoru ništa ne dobiva i da je izlaganje pojedinačnog primjerka, pogotovo kad moramo istaknuti neki od njegovih elemenata, najprihvatljivije.

Interpretacija elemenata i detalja zahtijeva primjenu drugih medija i metoda. Fotografska povećanja i njihovo kreativno spajanje s originalima čine se najjednostavnijima. Za minijature ili male ilustracije općenito treba se samo prisjetiti uobičajenih pomagala za čitanje – povećala, i uvesti ih pri izlaganju. Ona će osigurati minimalnu interaktivnost s knjigom zaštićenom u izložbenoj vitrini. Napokon, informacijska tehnologija i primjena različitih multimedijских programa mogu u potpunosti simulirati aktivnost listanja i čitanja knjige, što je vrhunac oživljavanja (čitaj: uporabe) statične muzealizirane knjige. Često vidamo, i već smo navikli na njih, povećanja pojedinih knjižnih detalja i njihovo postavljanje na izložbeni zid. Usmjeravamo li posjetitelja na neki knjižni sadržaj, valja ga učiniti „uporabljivim“, a onaj koji je na stranom jeziku prevesti na hrvatski itd. Dodavanje originalnih predmeta, jednako kao i kopija ili nekih drugih zamjenskih predmeta koji će pridonijeti razumijevanju bilo kojega knjižnog elementa na izložbi, neki su hrvatski muzeji već potpuno usvojili. Posebnu pozornost u ovom prilogu usmjeravamo na one elemente i dijelove knjige koji su nastavili samostalan baštinski život. Najčešće je riječ o bogato ukrašenim dijelovima materijalne da-

tosti knjige kao što su bjelokosne korice, srebrni okovi, srebrne torbice (za čuvanje Kur'ana, primjerice) itd. Nažalost, samostalan put kroz svakodnevna događanja, ali i nedaće antikvarijata, trgovina umjetninama, pa i privatnih zbirki, prolaze i bogati knjižni otisci, grafički prilozi, a pogotovo knjižno slikarstvo. Naši muzejski fondusi puni su takvih primjera defragmentiranosti baštine. No pitanje je moramo li ih takve pokazivati posjetiteljima na stalnim i povremenim izložbama. Nema dvojbe da je u današnjem trenutku odgovor niječan i da je davanje informacija o cjelini iz koje dijelovi potječu, i to u struci prihvatljivom obliku (dovoljna, no ne prevelika količina teksta, fotografija cjeline ili barem ostalih dijelova s podacima o mjestu čuvanja itd.), minimum

Slika 3. Pogled na dio sitnoslika iz rukopisa obitelji d'Este u Strossmayerovoj galeriji

koji moramo zahtijevati od svake ustanove.⁶ (sl. 3.)

Naposljetku spomenimo knjižnu baštinu koja pripada aktivnosti čitanja. To je različita oprema u funkciji čitanja, primjerice poput stalaka za knjige, noževa za razrezivanje stranica, dočitnika itd. A kako muzealizaciji zapravo nema kraja, možemo samo upozoriti na činjenicu da i dokumentacija koja nastaje tijekom stručne obrade knjižne građe i pomaže korisnicima u njezinu pronalaženju (inventarne knjige, rukom pisani i u ladici smješteni kataloški listići i sl.) tijekom vremena i sama postaje baštinom.

ZAKLJUČAK

Knjižna baština jedan je od najraznovrsnijih i najsloženijih sklopova baštine, i to u smislu očuvanja, ali i prezentacije. Ona je možda i najčvršći most i fenomen koji povezuje sve baštinske ustanove u AKM zajednici i zahtijeva interdisciplinarni i interstrukovni pristup. Pojedinačni knjižni primjerak glavni je reprezentant tog sklopa baštine. Po svojoj je prirodi i dinamičan i statičan. Potencijalna dinamičnost temelji se na njegovoj funkcionalnoj povezanosti s aktivnošću čitanja, no ta funkcionalnost, nakon što

⁶ Ovdje ističemo i minijature koje se čuvaju u Strossmayerovoj galeriji i koje je I. Pasini tako detaljno istražila i istraženo prezentirala javnosti u radu *Uloga naručitelja u nastanku djela knjižnoga slikarstva na nekoliko primjera iz Strossmayerove galerije starih majstora u Zagrebu*. Dani Cvite Fiskovića XI., Orebić, 2008., no to još nije našlo odjeka i u izlaganju u stalnom postavu Galerije.

knjiga izađe iz izravne uporabe i prijeđe u svijet baštine, prestaje, i to ponajprije radi njezine zaštite. Osim toga, knjiga je po svom obliku izrazito statična i, budimo iskreni, ako nema bogatu materijalnost ili ilustracije, na izložbama – i neatraktivna. Stoga je moramo osmišljeno prezentirati, fizički i digitalno približiti posjetitelju te pojedine elemente istaknuti koristeći se različitim metodama i pomagalima. Sigurni smo da to neće uvijek ovisiti o financijskim sredstvima, nego ponajprije o inventivnosti našeg promišljanja i pristupa knjižnoj baštini.

FORMS OF THE BOOK HERITAGE AND THEIR PRESENTATION AT EXHIBITIONS

Although it has been mentioned quite a lot already as part of the exhibition at the Zagreb symposium dedicated to museums and literature (Museum Documentation Centre, 2006), the symposium The Book in the Museum systematically presented all forms of the book heritage in museums, ranging from parts of a book (for example, separate book illustrations, miniatures and so on) to libraries as functionally equipped units. Their museality is carefully analysed, which means that there has been an attempt to determine the layers of value that belong to them, starting off from their material givens (that relate to design, binding and typography), as well as the contents and the contextual environment within which they were created or were used (belonging to a given person or social circle, belonging to a given period of time and so on). At the end, it is shown that the use and high quality presentation of books and integrated units of books at exhibitions is highly complex and demanding, precisely because of the complex museality. All of the theoretical postulates are supported with examples of museum practice from Croatia and elsewhere.